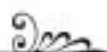

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Наш сучасник, який спеціально не займається давніми мовами та письменством, деколи таки має справу з латинськими текстами, зокрема у вигляді так званих «крилатих висловів». Зазвичай це окремі фрази, вилучені з якогось оригінального твору. Зазнавши в ту чи іншу історичну добу «вірусного» поширення поза своїм первісним контекстом, ці однорядкові літературні мініатюри далі живуть собі самостійним життям, при цьому часто — набувши дещо іншої форми або нового сенсу.

Здавалося б, різноманітні збірки таких висловів — чи то в складі навчальних посібників з латинської мови для вкрай урізаних «загальнообов'язкових» університетських курсів, чи то у вигляді подарункових видань для тих, хто претендує на інтелектуальну вишуканість, — це продукт найновіших часів. Справді-бо, ми, люди ХХІ століття, переважно нездатні читати в оригіналі давніх авторів, завдяки таким компіляціям маємо змогу споживати бодай окрушини спільноєвропейського культурного коду, яким є латина.

Це враження, однак, хибне. «Зриванням квітів» із давніших творів охоче займалися книжники упродовж усієї історії латиномовного письменства: саме ця практика, особливо популярна в пізній античності, а надто в середньовічну та ренесансну добу, породила терміни «антологія» і «флорилегій». Окреме місце серед тих колекцій посідали збірки фраз, які містили спостереження над людською природою та суспільством, а також морально-етичні настанови, висловлені в стислій, афористичній формі, — саме це ми й називаємо «крилатими висловами». Їх, як і нині, використовували для шкільних вправ, але

найперше — для цитування у власних працях. До найдавніших таких збірок — бо ж укладено її ще в Давньому Римі — належать і «Сентенції» Публілія Сіра.

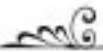
Публілій, за свідченнями сучасників, походив із Антіохії, що в Сирії (звідси — традиційно приписуване йому прізвисько Сір — дослівно «сирієць»), а до Рима потрапив рабом. Господар, начебто вражений Публілієвою вродою та дотепністю, відпустив його на волю. Талановитий відпущеник невдовзі з'явився на римській сцені як автор і актор мімів — на той час одного з наймодніших у Римі театральних жанрів. На противагу героїчному пафосу трагедії чи навіть стриманому гумору комедії, мімічні вистави мали вкрай приземлений характер. То були короткі сценки, які гостро, подекуди грубо висміювали поведінку персонажів не тільки в побутових, а й у десакралізованих міфологічних сюжетах.

Знаємо, що 46 року до Р. Х. Публілій переміг на змаганні мімів, яке влаштував Юлій Цезар. Та все ж варто мати на увазі, що мімічні вистави з огляду на свій «несерйозний» характер були радше творами-одноденками, здебільшого жили доти, доки їх грали: мало хто переймався їх переписуванням та збереженням для майбутніх поколінь. Із мімів самого Публілія до нас дійшло, і то непрямым шляхом, лише три значніші уривки. Проте Публілієва творчість увічнила себе в інший спосіб — завдяки тому, що влучні, майстерно сформульовані афоризми, часто побудовані на грі слів, якими були пересипані його вистави, високо цінували — і цитували! — «поважні» давньоримські автори, зокрема філософ Луцій Анней Сенека:

Як багато поетів кажуть щось таке, що філософи або вже сказали, або саме їм належить це сказати! ... А скільки прекрасних віршів знайдеш у мімах! Скільки й у Публілія зустрінеш такого, що випадало б виголошувати акторам на котурнах¹, а не на звичайних підшвах!²

¹ Котурни — високе взуття трагічних акторів, на відміну від сандалів («підшов»), у яких виступали мімічні актори.

² Сенека, Моральні листи до Луцілія 8, 8. Тут і далі переклад Андрія Содомори.

Ймовірно, вже за життя Сенеки (I ст. після Р. Х.) вибрані з Публілієвих мімів повчальні вислови було укладено в збірку, відому як «Сентенції», — передусім із виховною метою. Той-таки Сенека зазначає:

Легше осідають у пам'яті поодинокі стислі думки, що немовби замкнені віршовим рядком. Тому-то й даємо хлопцям вивчати деякі вислови..., оскільки все це легко сприймає дитяча душа, яка ще не здатна вмістити чогось більшого³.

Ця збірка вже напевно існувала в часи римського ерудита Авла Геллія (II ст. після Р. Х.), який наводить з неї розлогий витяг, коментуючи: «Більшість сентенцій Публілія витончені й щонайпридатніші для вжитку в простому мовленні»⁴. Пізніше, в V ст. після Р. Х., цей же витяг і коментар майже дослівно повторює ще один римлянин-енциклопедист — Макробій.

У середньовічну добу, однак, корпус Публілієвих сентенцій увійшов не цілісним, а в п'яти різних списках, що містили різні його частини. Найповніший та найпоширеніший із них був, до того ж, знаний як «Сентенції Сенеки» — цю збірку приписали славетному стоїкові, найімовірніше, через те, що філософ Сенека в ті часи був набагато читанішим і шанованішим, ніж малознаний мімограф Публілій. У згаданих рукописних передаваннях до власне Публілієвих сентенцій було долучено чимало додаткових, узятих з інших джерел. Щойно в XIX ст. завдяки ретельності німецьких філологів-класиків вдалося з різних списків реконструювати цілісну збірку й коректно приписати її давньоримському мімографові. Дослідники все ще працюють над уточненням та остаточним усталенням її вмісту, але сьогодні можемо впевнено говорити про «Сентенції» як про досить чітко окреслене, цілісне явище античної літератури, що стало надбанням сучасності.

Чим же цінні для нас «Сентенції» Публілія Сіра? З одного боку, мусимо зважати на те, що вони є відображенням своєї

³ Сенека, Моральні листи до Луцілія 33, 6-7.

⁴ Авл Геллій, Аттічні ночі 17, 14, 3.

А

- Що сталося, як бажалось, — не твоє воно.
Що кому зробиш — і собі чекай того⁴.
Хто обережний — вміє вивіряти крок.
Слабку підмогу — злагода підкріплює.
- 5 З своєї волі полюбити зможеш, розлюбити — ні.
Любов або ненависть — третього в жінок нема.
Підозра завжди більша — в гіршому.
Ласкавий батько — то люби, а ні — терпи його.
Шанують тільки те, що можуть втратити.
- 10 Пороки друга терпиш — то й твої вони.
Порядному тяжка неволя — взяти позичку.
Сваришся з п'яним — лаєш неприсутнього.
Коханець в гніві сам собі приборіхує.
Свого злиденства сам скупар причиною.
- 15 Жагу коханець знає — та не знає мудрості.
В коханця що в підозрах — те й у мареннях.
І чутки досить, щоб комусь нашкодити.
Кохання не позбутись, можна — втратити.
Коханий в гніві? — Сльози стануть відкупом.
- 20 Тоді лиш добра жінка, коли явно зла.
Скупого легко стерпиш, коли сам ти не такий.

⁴ Цю Публілієву настанову, яка перегукується з євангельською: «Що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм» (Мт. 7, 12; пор. Лк. 7, 31), — високо оцінив Сенека: «Хто перечитиме, що навіть останніх неуків можуть дійняти й принести їм користь деякі настанови. Наприклад, ось ці — дуже короткі, але такі вагомí вислови». Сенека, Моральні листи до Луцілія 94, 43.

- Й богам любити годі, не згубивши розуму.
 Скупар уперше слушно чинить — помираючи.
 Скриває хитрість, викриває хтивість збоченця.
- 25 Для скнари втрата тяжча, ніж для мудрого.
 Що гіршого скупому побажаєш, аніж довго жить?
 У кого біль в душі — не довіряй тому.
 Чуже щось — нам миліше, наше — іншому.
 Любов — утіха молодому, сором — старцеві.
- 30 Стара пішла на гульки — смерть утішилась.
 Хто зранює в любові — рани й зцілює.
 Хто наспіх судить — скоро шкодуватиме.
 Що спритніший гравець — то гірший покидьок².
 Кохання — то причина зайвих клопотів.
- 35 Захланність нам не личить, надто — в старості.
 Душею — не очима скромна мужа вибере.
 Любов не знає кари за присяги зламані.
 Коханець — факел: крутиш ним — спалахує.
 Любов — наче сльоза: з очей — на серце падає.
- 40 Мудрець — повеліває серцю, дурень — usługовує.
 Чи друг, чи другом зветься — виявиш в біді.
 Коханню — час, а не душа межу кладе.
 Відвага — мужністю, вагання — страхом душу сповнює.
 Спомігши марнотратця, — йому шкодимо.
- 45 Фортуна надто добра — жди погібелі.
 Запеклому скупцю — природа карою³.
 Життя в скупого довге? Радше — довга смерть.
 Береш на себе захист — то й вину береш.
 Хто сам себе боїться — вічно мучиться.
- 50 Не пан ти свого серця — отже, раб його.
 Ощадність — не давати волі серцю й череву.
 До чого звикнути дозволив — те не став на карб.

² У Давньому Римі знали азартні ігри, як-от кості.

³ У античності вважали, що багато рис людини, зокрема негативних, закладає природа (natura). Пор. наше вживання слова «натура» у значенні «вдача», «характер».